

❖ ՎԱՐԴ ՀԱՅԿԱԶՆ ❖

Համալսարանի գաղափարը հայ-բիւզանդացի իշխանի մը քով. — Հելլէն գիտութեան պաշտող մը՝ անկման շրջանին. — Վարդ Հայկազնի նկարագիրը. վարքը:

Պոլսնիոյ և Բարիզու Համալսարանները՝ Եւրոպիոյ հնագոյնները կը նկատուին: Իրաւագիտական և եպիսկոպոսական դպրոցներ՝ որ աստիճանաբար զարգացմամբ Համալսարանի կազմակերպութիւնն ստացան, ժԲ դարու: Եւրոպիոյ գիտնականները զանոնք կը նկատեն տեղական պարագաներու ծնունդ, անկախ հնութենէ՝:

Բայց գեղարուեստի և գիտութեան հետ՝ Համալսարանի գաղափարն ալ Բիւզանդիայէն եկած չէ՝ Եւրոպա: Համալսարանի պատմիչներու ուշադրութեան արժանի է վկայութիւն մը որ ցոյց կու տայ թէ արդէն թէ դարուն, Բիւզանդիոյ մէջ, հայ իշխան մը և համալսարանի գաղափարն յղացած էր և իրագործած:

Վարդ «հոգ տարաւ նաև արտաքին գիտութեան, որ վաղուց մէկդի նետուած էր և արհամարհուած իշխողներու անկրթութեամբ և տգիտութեամբ. իւրաքանչիւր ուսման համար առանձին շէնք որոշեց, այլ և այլ տեղեր, միայն ամենէն բարձրագոյնին՝ իմաստասիրութեան համար՝ Մագնաւրա արքունիքին մէջ. սառով գիտութիւնները սկսան վերաբծարծի. այս ամենահնչակաւոր գործը՝ կարող չեղաւ Վարդի միւս արատները մաքրել»:

Վարդ ոչ միայն Համալսարանի գաղափարն յղացած է որոշակի՝ այլ կատարելագոյն ձև մը՝ քան ինչ որ ներկայապէս գոյութիւն ունի:

Գիտութիւնները պէտք են սահմանափակուիլ՝ խորագէտ ուսումնասիրուելու համար. պէտք են առանձնանալ, վերլուծուիլ: Բայց միշտ բաժնուած ըլլալով՝ պիտի զարգանան անշտափակեալ կերպով, առանց իրարու հետ կապ ունենալու, իրարու օգտակար ըլլալու, ամբողջ մը կազմելու. իւրաքանչիւր գիտութեան նորութիւնները պէտք է դասակարգուին, համեմատուին և այս բաղադատութիւնն ինքնին ծնունդ պիտի տայ ուրիշ նորութիւններու. յառաջ պիտի գայ մեծ գիտութիւն մը, որ գումարն է մասնագէտներուն և համապատասխան մարդկային մտքի էական պահանջներուն. վերլուծուին յետոյ՝ համադրութիւնը, ներկայ Համալսարանները չունին այս համադրական բաժինը. Վարդ յղացած էր նաև այդ. իւրաքանչիւր գիտութեան առանձին շէնք որոշած պահուն՝ արքունիքը կը սահմանէր փիլիսոփայութեան՝ որ այդ դարուն առանձնական գիտութիւն մը չէր, այլ գիտութեանց խտացումը:

Պետական մարդ՝ Վարդ ուրիշ կերպով կարող չէր մտածել. գիտութիւնը տէրութեան մը պէս երեակայած էր. նահանգներ՝ բայց կեդրոնէ մը կառավարուած. խորհրդանշան մ'էր արքունիքը՝ ուր Վարդ փիլիսոփայական բեմը կը հաստատէր:

Բարեբաղդաբար ունինք նաև ակնարկներ Վարդի հաստատութեան նիւթական կազմակերպութեան և հետեւանքի մասին:

«Վարդ գինքը (== Լեոն, Յաննէ պատրիարքին ազգականը) իմաստասիրութեան ուսուցիչ անուանեց. իսկ անոր Սարգիս աշակերտը... երկրաչափական արուեստի, և թէոտիգիոնը՝ որ անոնց մտերիմն էր՝ թուաբանութեան և աստղաբաշխութեան ամենաճոխ հատուցումներ ընելով անոնց. շատ անգամ ինքն ալ ուսման սէրէն մղուած կ'աշակերտէր ուսանողներու հոռանդը արժարծեւով. քիչ ժամանակի մէջ ծաղկեցուց գիտութիւնը. սա առաջ այնչափ մարած էր՝ որ ոչ հետք մը մնացեր էր անկից և ոչ կայծ մը»:

1. Հմմտ. Տ. Կոանի ուսումնասիրութիւնն և մատենախօսութիւնը՝ «Համալսարան» ի մասին Ֆրանսական Մեծ Հանրագիտակիին մէջ:

2. Կեդրեւոս Բ, 166.

3. Կեդր. Բ, 170:

Կարելի չէ Բիւզանդիոյ մէջ աւելի այժմէութիւն ունեցող տեսարան մը երևակայել, Գիտական այնքան բարձր հաստատութիւն մը՝ որ յաճախ ուսանողները իրենց մէջ կ'անդրադառնան հոմմական պետութեան Կեսարը՝ եկած համեստօրէն ունկնդրելու, իշխանութեան յարգանքը մատուցանելու գիտական հեղինակութեան — ինչպէս կը պատահի երբեմն նաև ներկայացէս — եկած անձամբ տեսնելու իր գործին արդիւնքը, որուն համար կարևոր պայման մը կը նկատէ լաւ վճարուած ուսուցչապետներ ունենալը:

Վարդ իրագործած էր մեծ գաղափար մը՝ իր հայրենիքէն հեռու, ինչպէս կը պատահի Հայոց լաւ գաղափարներուն:

Ահաւասակ «ամենազեղեցիկ» գործ մը՝ ինչպէս կ'անուանէ օտար պատմիչը, որ արժանի է վերստին նաև «ամենահոշաւաւոր» դառնալու:

Իբրև իշխան՝ Վարդ կը պատկանի Բիւզանդիոյ հայ-քաղաքական գործիչներուն, իբրև Համալսարանի կազմակերպող՝ մըտաւորականներուն, կրկնակի արժանի իր ազգին ծանօթանալու:

Վարդ եղբայրն էր Թէոդորայի որ 830ին Թէոփիլոսէն կայսրուհի ընտրուեցաւ գեղեցկութեան մրցանքէ մը վերջ՝ ուր նա յաղթական ելած էր՝ Թէոփիլոսի Թագաւորութեան ժամանակ՝ Վարդ երկրորդա-

կան դեր մը կատարելու ստիպուած էր: Անոր մահէն վերջ՝ կայսրութիւնը մնալով փոքրահասակ Միքայէլի և Թէոդորայի ձեռք, երեք ինքնակալներ ընտրուեցան. Վարդ, Մանուէլ, Թէոկտիստոս:

Վարդ՝ եռապետութեան մասնակցելու հրաւիրուած՝ միայնակ իշխելու հետամուտ եղաւ: Պէտք էր երկու նախանձորդները արքունիքէն հեռացնել: Վարդ սկսաւ Մանուէլէն: Անդրադարձած էր նա թէ վեհանձն հոգի մը ինչ դիւրին է յոգեցնել պալատական կռիւներու մէջ: Մանուէլ վարժուած էր պատերազմի ընդարձակ դաշտերուն. ուրիշ տեսակ կրօն չէր կրնար երևակայել՝ քայց եթէ համարձակ և անվախ թշնամոյն դէմ երթալ. իր սրտին անձուկ կու գար արքունիքը. նուաստաւ նալու զգացումն ունէր երբ ստիպուէր ու շաղկուտիւն դարձնել պալատական փոքրոգի մեքենայութիւններու, երբ ստիպուէր գործելու գժուած ու ծածկուող թշնամիներու հետ. չէր վախեր չարիքի ազդած վնասէն, այլ անոր ազդած զգուանքէն, իր ներքին զգացումը թշնամիներէն աւելի կը վնասէր իր դատին. զուցազնութեան համար ծնած հոգի մը քաղաքագիտութեան համար չէ՝ ստեղծուած: Վարդ՝ Թէոկտիստոսը անքան հարստարութեամբ կը գործածէր Մանուէլի հակառակ անընդհատ գոտութիւն և ձանձրոյթ պատճառելով, որ Մանուէլ լաւագոյն միջոց մը չգտաւ թէ տէրութեան օգտակար մնալու և թէ՛ իր նկարագրի վսեմութիւնը պահելու՝ քայց եթէ առանձնանալ իր ամարանդներէն միոյն մէջ, բնութեան մարքուր և ազատ միջնորդութիւն մէջ զգալով ինքզինք. սակայն անկից կու գար արքունիք՝ երբ տէրութեան գործերը պահանջէին:

Վարդի համար՝ Մանուէլի նիւթական հեռաւորութիւնը արդէն յաղթանակ մ'էր, առաջին յաջող քայլ մը՝ դէպ ի կայսերական իշխանութիւն: Պէտք էր այժմ Թէոկտիստոսը մէջտեղէն վերցնել: Միքայէլ կայսրը ուսուցիչ մ'ունէր որ աւելի չարութեան դասեր կու տար իրեն քան գիտութեան, և պէտք է ըսել՝ աշակերտը

2. Թէոդորա կայսրուհին ծնած էր Պափլագոս նիոյ երիտա քաղաքը. հայրն էր Մարին անուամբ քաղաքական մը՝ զինուորական և մայրը՝ Թէոկտիստէ, որ իր դստը յանկարծական բաղդի հասնելէն վերջ՝ պատրկուհի անուանուեցաւ. «երկու եղբայր ունէր. Վարդ և Փետրոնաս, երեք քոյր, Սոփիա, Մարիամ, Իրենէ. Սոփիա ամուսնացաւ կոստանդին Բաբուլիկի հետ՝ որ մագիստրոս էր, Իրենէ՝ Սարգսի հետ որ յետոյ պատրիարք ընտրուող Փոտի եղբայրն էր, իսկ Մարիամ՝ Արշաիր Մագիստրոսի հետ՝ որ ազնուական մարդ մ'էր և իր ժամանակին մեծ փայլ ունեցող. (երեք քոյրերէն) ամենքն ալ չքոյրդ էին, գեղեցկագէտ և առաքինութեան ծայրը հասած» (Կեղք. Բ. 161):

առաջնակարգ տաղանդ ցոյց կու տար զառնոնք օգտակար ընելու մէջ. կայսրը՝ երախտագէտ այդպիսի ուսուցչի մը՝ զինքը կ'ուզէր իշխանութեան հասցնել՝ եթէ թէկոտիստոսը արգելք չհանդիսանար՝ առնելի դառնալով երկուքին՝ վարդ օգտուեցաւ այս պարագայէն, խնդիրը այնքան մեծցուց և բարդեց՝ թէկոտիստոսի դէմ զրգոնելով կայսրը՝ որ սա անոր մահը վրէժնեց, երբ օր մը թէկոտիստոսը դէպ ի լաւ սխառն կ'երթար, կանխաւ պատրաստուած ծրագրի մը համաձայն, կայսրը յանկարծ հրամայեց. «Վերուցէ՛ք մէջտեղէն»։ Թէկոտիստոս տեսնելով կայսրը և վարդը միասին՝ անդրադարձաւ իսկոյն վտանգը՝ և սկսաւ դէպ ի կրկէս փախչիլ. բայց իր կեանքի դաւաճանողները ամէն կողմէ պաշարեցին զինք. վարդ՝ սուրը մերկացնելով մահ սպառնաց անոր՝ որ թէկոտիստոսը պաշտպանելու յանդգնի Չինքը բանտեցին Սթեւայի մէջ, ուր յետոյ սպաննել տուին սրով։

Թէոդորա կայսրուհին չկրցաւ հանդուրժել այս ոճրին և բուռն նախատինքներով բողոքեց վարդի և իր որդւոյն ընթացքին դէմ. նա ուզեց սպաննել իր եղբայրը, բայց դաւակիցները յայտնուելով՝ զխատուեցան։ Վարդ որ չէր ախորժիք երկար ժամանակ կնոջ մը ախոյան հանդիսանալ, իր Փետրոնաս եղբայրը դրկեց որ թէոդորան վանք մը բանտէ. թէոդորա Բլաքենի եկեղեցին կ'երթար՝ աղօթելու համար. Փետրոնաս կտրել տուաւ կայսրուհւոյն և անոր աղջկներուն մագերը՝ և վանականուեցան ընտանեաց. յետոյ կարհանին պալատը արտքեցին զիրենք, զրաւելով իրենց բոլոր ինչքերը, և այնքան քիչ հասոյթ թողլով՝ որ «Թագաւորականի տեղ՝ աղայն» ի կեանք կ'անցնէին։

Վարդ այնուհետև կայսեր վրայ միակ ազդեցութիւն ունեցող անձն էր և կայսեր իշխողը՝ տիրացած էր հովմէական պետութեան։ Իշխանութիւնը յայտնեց իր նը-

կարագիրը, ուր թերութիւնն ալ՝ ինչպէս լաւութիւնը՝ ծայրայեղ չափով էին Գործակից էր իր շրջանակին՝ փառասիրութիւնները յաջողեցնելու համար՝ բայց իրապէս վեր էր անկից. իր ժամանակի արտադրութիւնը չէր ինք, այլ անոր հակասութիւնը. իր միջավայրին ստեղծուած չէր, այլ միջավայր մ'յօրինելու համար ծնած ուժեղ անհատականութիւն մը. Միքայէլ Սրբշիկ բոլոր քմահաճոյքները խրախուսած պահուն՝ սիրահար մ'էր գետութեան։ Չէր ազդուր իր շրջանակէն, չէր ուզեր սակայն նաև անոր վրայ ազդել բարոյապէս՝ որովհետև կայսեր տգիտութիւնն և ախտերը լաւագոյն միջոցը կը նկատէր իր հոգեկան ազնուականութիւնը դուրս ցայտեցնելու. կը ջանար տէրութիւնը բարձրացնել՝ ոչ եթէ անոր հրամայողները, Հակակղերական մ'էր, եկեղեցւոյ այնչափ աւելի վտանգաւոր նըկատուած, որչափ նուրը էին իր միտքն ու կրթութիւնը. թէպէտ իրը քաղաքագէտ կը յարգէր հասարակաց կրօնական զգացումը, բայց իր առանձնական բարբերուն մէջ հաշուի չէր առնուր եկեղեցական պատուէրները։

Իր ժամանակակիցներէն բարձր էր, բայց դժբաղդաբար ոչ մէկ միջոցի կը խնայէր նաև ուրիշներուն ընդունել տալու համար այս բարձրութիւնը. կարող էր ամէն ոճրի, արդարութիւն ընելու համար — իր անձին։ Աւելի բան փափագիլ կարելի չէր իրեն՝ այլ պակաս. — պալատականի նենգութիւնը և մեքենայութիւններ լարելու անխնջ յամառութիւնը. առանց ասոնց՝ Բիւզանդիոյ պատմութեան ամենէն համակրելի դէմքերէն պիտի ըլլար՝ իրը հազուադէպ ներկայացուցիչ զրական ճաշակի և քաղաքական հանճարի։

Թէոդորայի արարողած պահուն՝ վարդ կուրպաղատ կ'անուանէր և Վասիլ հասագի ըմբիշը՝ որ արդէն սկսած էր համբաւ ստանալ՝ Թիկնապահ, Նոր անձնաւորութիւն մ'էր որ հորիզոնի վրայ կը բարձրանար. դեռ կասկած չէր շնչեր վարդի՝

և իր ջուլ լռելեայն կը սովորէր իշխանու-
թիւն ձեռք բերելու արհեստը:

Վարդի բոլոր գործունէութիւնը պատ-
մելու համար՝ հարկ էր Միքայէլ՝ Արքեպի-
սկոպոստոսիանի ամբողջ պատմութիւնն
ընել: Արքեպիսկոպոստոսիանի գըլ-
խաւոր առարկայն էր՝ Արարչեւորու հետ ե-
ղած յարաբերութիւնը՝ գրեթէ միշտ թըշ-
նամական: Վարդ և Միքայէլ Շամուշատ
արշաւանք մ'ըրին (858ի օգոստոսին): Ա-
րարացիք պարիսպներուն մէջ ապաւինե-
լով՝ այնքան անհոգութիւն ներշնչեցին
Հոովմայեցիներուն որ ասոնք ամէն նա-
խագգուելուն մոռցան. կիրակի օր մը՝
պատարագի ժամանակ՝ երբ քրիստոնեայ
բանակը Ս. Հաղորդութիւն առնելու գրա-
ղած էր՝ Արարացիք դռները բանալով խու-
ժեցին Յոյներուն վրայ. իրենց կը զինա-
կցէր կարբէաս Մանիքեցւոց դիւցազն և ա-
ռաջնորդը. կոտորածը մեծ եղաւ, նոյնպէս
պզնուական գերիներու թիւը: Տարի մ'յե-
տոյ Միքայէլ կրկին Արարացւոց ղեմ գը-
նաց 45,000 թուրակայիններով. թշնամեաց
որոգայթին մէջ ինչալով՝ զերի կը բռնուէր
եթէ Մանուէլ թշնամեաց բանակը ճեղքե-
լով չազատէր կայսրը և տէրութիւնը այդ
նախատինքէն: Եւրոպայի մէջ ալ պատե-
րազմը անյաջող վերջ կ'ունենար. Արա-
նքը կը տիրէին Պարսի (860ին): Փետ-
րոնա (860ին) Սինուպի մօտ Ամիրային
յաղթած ըլլալով և անոր զուխը կայսեր
բերած, Միքայէլ խրախուսուած 864ին
դարձեալ Արարչեւորուն ղեմ՝ պատերազմի
գնաց, բայց ստիպուեցաւ ետ դառնալ ի-
մանալով որ Ռուսերը կ'. Պոլիս պաշարած
են. յետ դժուարութեամբ քաղաքը մտնելու՝
հրամայեց Փոտ պատրիարքին Աստուածած-
նայ զգեստը տանիլ և ծովուն ցուցնել.
վերջինս այս տեսնելով՝ անմիջապէս զայ-
րացաւ, մրիկ մը ժայթքեց որ ռուս նա-
ւատորմիդ ցիրուցան ըրաւ՝ բիւզանդացի
պատմիչներու համաձայն:

Ռուզարաց ճետ յարաբերութիւնները
բարեկամական էին, Բողորիս թագաւորը՝
Մեթոտիս կրօնաւորի նկարած վերջին դա-
տաստանի պատկերէն սարսափելով՝ քրիս-

տոնեայ դարձած ըլլալուն համար (859):

Ներքին քաղաքականութեան մէջ ամե-
նէն մեծը՝ Փոտ պատրիարքի խնդիրն ե-
ղաւ որուն շարժառիթը տուաւ Վարդ և ու-
րու հետեւանքը պատմականօրէն եղաւ այն-
քան մեծ. արեւմտեան և արեւելեան եկե-
ղեցիներու բաժանումը: Ոչինչ այնքան
յատկանշական է Վարդի աշխարհական և
գիտական հոգւոյն՝ ինչպէս Փոտի ընտրե-
լիք պատրիարգ, աշխարհական մը՝ ազա-
րարցով և միայն գիտութեամբ յարգի և
վարդ և Փոտ, ժամանակակից և բարե-
կամ, մին գրեթէ կայսր, միւսը պատրիարգ՝
նոյն տիպարը կը ներկայացնեն, և այս
պատճառաւ դիւրաւ հասկցան զիրար:

Վարդ՝ կայսրուհւոյն հետ սկսած էր յա-
րաբերութիւններ որոնք Միքայէլի համար
անտարբեր էին, բայց ոչ նոյնպէս պատ-
րիարքին. հասարակաց գայթակղութիւնը
նկատի առնելով՝ իզնատիոս հայրապետը
արգիլեց իրեն եկեղեցի գալ, և երբ ան շա-
րունակեց՝ հաղորդութիւն տալ մերժեց.
զայրացաւ Վարդ, իզնատիոսը Տերեբինթոս
կղզին աջսորեց և Փոտը — դեռ պարզ քա-
տուղար — պատրիարգ ընտրեց: Նիկողայոս
պապը՝ լսելով իզնատիոսի գահընկէցու-
թիւնը և կրած տանջանքները — յանդի-
մանական նամակ մը գրեց Միքայէլ կայսեր
և Փոտի, որ դրութեան վրայ ոչ մէկ փո-
փոխութիւն ըրաւ:

Միքայէլ 858ին Վարդը կեսար անուա-
նած էր, վերջնոյս պաշտօնը յանձնելով
անոր Անտիգոն որդւոյն, — որովհետեւ
Վարդ իբր զասական գրականութեան սի-
րահար այս անունը ընտրած էր իր ժա-
ռանգին:

Գնանի մը տարի վերջ (863ին) Վարդ,
որ Փոտի աշխատութեանց և մեծ ձեռ-
նարկներուն մէջ պէտք է իր նշանկութիւ-
նը ունեցած ըլլայ, մտածումն ունեցաւ
բիւզանդական համալսարանի մը՝ որու մա-
սին խօսեցանք արդէն կանխաւ: Նոյն ինքն
Վարդ «կիսար» անուանուելով՝ շարունակ
ներկայ կ'ըլլար կրկեսին մէջ եղող դա-
տաստաններուն, և պատճառ եղաւ օրէնք-

ներու ծաղկելուն¹» որ, ինչպէս ուրիշ ամեն գիտութիւն, անկաման վիճակի մէջ էին: Այս տեսակէտով արդիւնք ունի իբր նախաձեռնարկ օրէնսգիտական այն բարենորոգումներուն՝ զոր յաջորդաբար պիտի ընէին Վասիլ, Լևոն, և այլն:

Մինչդեռ վարդ զբաղած էր յոյն պետութեան մէջ մտցնելու գիտական վերանորոգման և եկեղեցական ազատագրութեան գաղափարները, երկու Հայագիտներ՝ մութին մէջ կը յառաջանային՝ իր կեանքին դաւաճանելու: Սմբատ և Վասիլ: Գլխաւորը վերջինս էր՝ որ այլ ևս անկարող էր երկրորդական դեր մը կատարելու: Որքան տարբերութիւն հելլենացած վարդի և տգէտ ըմբիշին միջև, բայց յաղթանակը սահմանուած էր վերջնոյն:

Սմբատ, խնամի վարդի, իր յոյսերն և փառասիրութիւններն ունէր: Վասիլ ըմբռնեց իր հոգեկան դրութիւնը: Իր կարգին երկու թշնամիները իրարու դէմ զինելու համար, ինչպէս վարդ ալ ըրած էր ժամանակաւ, համոզեց Սմբատը՝ թէ կարող է կեսար ըլլալ՝ եթէ վարդը անհետանայ (866): Լևոն, իմաստասիրութեան ուսուցչապետը, այս դաւը տեղեկանալով՝ հաղորդեց վարդին: սա կանչեց կայսրը, վասիլը և սրբազործուած նշխարքի վրայ երդնուլ տուաւ որ իր կեանքին պիտի չդաւաճանեն: Անոնց երդումը բաւական չեղաւ իր վրդովումը հանդարտեցնելու: կը ճանչնար խորապէս Միքայէլի հոգին: Ինքն իսկ անոր թեթեւութիւնն և ախտերը սնուցած էր: պէտք էր իր արեամբ քաւել այս ուժիրը: 866ի գարնան (ապրիլ ամսոյն մէջ) հարկ ըլլալով մինչեւ Պրոպոնտոս հասնող Արաբներուն դէմ երթալ: վարդ առաջուց իր բարեկամներուն վերջին հրաժեշտը տուաւ: նախազգալով որ պիտի չդառնայ պատերազմի դաշտէն: Երբ թրակիա հասան խորոն ըսուած տեղը՝ վրանները զարկին դադար առնելու համար: վարդի վրանը կանգնուած էր բարձրութեան մը

վրայ, մինչ Միքայէլէնը՝ դաշտավայրի մէջ: Սմբատ և վասիլ փութացին կայսեր դիմելու և տազնապեցնելու զինք՝ բացատրելով թէ վարդ դիտմամբ ռազմագիտական դիրք մը զբաւած էր աւելի դիւրաւ յարձակելու համար կայսեր և իր բարեկամներուն վրայ՝ զանոնք բնաջինջ ընելու դիտմամբ: վարդի թշնամիները կը ղեղեւէին զլիսաւորապէս վարդի որդւոյն՝ Անտիգոնի հոն զտնուելու պատճառաւ: նա ամբողջ զօրախմբի մը կը հրամայէր: Բայց լաւագոյն առիթ, յարմարագոյն տեղ կարելի չէր գտնել: Սմբատ խաչակնքելով ինքզինք՝ դաւակնցներուն կանխաւ որոշուած նշանը տուաւ: ոչ ոք շարժեցաւ: վարդը իր կուսակիցներէն շրջապատուած տեսնելով՝ անոնք քարացած մնացին: կայսեր արիւնը սառեցաւ երկուդէն: վայրեան մը կարծեց թէ վարդին դէմ լաւուած մեքենայութիւնը իր կեանքին դէմ պիտի դառնայ: Այս տարակուսանքի բուպէին վիթխարի ըմբիշը մէջտեղ նետուեցաւ սուսեւամերկ և հրամայեց իրեն հետեի՝ ով որ կայսեր կեանքը կ'ուզէ փրկել, յարձակեցաւ վարդի վրայ և տուաւ առաջին հարուած: վարդը կեանքը պահպանելու բնազդէն մղուած՝ կայսեր ոտըը նետուած էր արդէն, երբ վասիլ և Սմբատ քարշեցին զինքը հետու և՛ խրախուսուած դաւակնցներուն հետը՝ սուրի այնքան հարուածներ իջեցուցին որ միայն արիւնոտ կտորներ մնացին երբեմնի կեսարէն:

Այնքան սիրուած անձ մը դիւրին չէր անխռով սպաննել: վարդի կուսակիցները սկսած էին արիւնհանդ կոխ մը ուր կայսրն ալ զոհ պիտի երթար եթէ վարդի երազ մահը ցոյց տուած չըլլար թէ այլ ևս մէն պաշտպանութիւն անօգուտ է: Կուստանդին դուռնագարը մէջտեղ նետուելով հանդարտեցուց վարդի վրէժ խնդրողները, յայտնելով թէ կայսրը պատճառներ ունէր վարդին այսպիսի պատուհաս մը սահմանելու:

Ահետագաւ բիւզանդական տէրութեանէն քաղաքակրթիչ և մտաւոր ոյժը՝ զոր կ'անձնաւորէր վարդ:

Հայութիւնը որ արդիւնը մ'ունեցած չէր անոր անձը պատրաստելու մէջ՝ ուզեց վերջապէս անոր կեանքին մէջ դեր մ'ուսնենալ։ — Թշուառութիւնը աւելի համա-կրելի կ'ընէ ամէն տաղանդ. — պատրաստեց Վարդի՝ եղբերական վախճան մը։

Հ. Կ. Տ. ՍԱՀԱԿԵԱՆ

ՎՈԼՖԿԱՆԿ ԿԵԹԷ

ՆԱԽԱԲԱՆ ԵՐԿՆԻՑ ՄԷՋ

ՏԵՐ. — ԵՐԿՆԱՑԻՆ ԶՈՐՈՒԹԻՒՆՔ. Ուրա-
Մեփոսոփէլ. Երբեք Հրեշտակապետք կը եկու-
յայտանան։

ՈԱՓ.

Արեւ ըստ հին սովորութեան կը նուագէ
Եղբայր գնդից շարքին մէջ երգը մրցման,
Ու քալուածքով մ'որստընդոստ կը ճախրէ,
Կատարելով նախագծուած իր ճամբան։
Տեսիլն անոր մեծ ոյժ կու տայ հրեշտակաց,
Զան ըմբռնել թէն կրնայ և ոչ մին.
Անճառելի գործերը վեհ գերազանց
Փառաւոր են ինչպէս յաւուրն առաջին։

ԳԱՅ.

Եւ արագ ու արագ խելքէ, մտքէ վեր
Շուրջանակի կը թաւալի փառքն երկրի.
Պայծառութիւնն եղեմական անարգել
կը փոփոխի խոր սոսկալի գիշերի.
Փրփրադէզ կոհակօք ծոռն ամենի
կը բարձրանայ խոր հիմունքէն ժայռերուն,
Եւ ժայռն ու ծոռն շուտ կը քշուի, կը տարուի
Յաւէժագնաց ընթացքին հետ գունդերուն։

ՄԻՓ.

Եւ հովերը մրցման ելած կը շաշեն.
Ծովէն ցամաք և մերթ ի ծով՝ ցամաքէն,

Ու մոլեգնած անհրազոտ, չորս կողմէն
Մի ազդեցիկ հզոր շղթայ կը կազմեն.
Աւերում մ'է որ կ'արծարծի բոցարձակ
Գալէն առաջ մեծաշառայ որոտման.
Բայց ծառանիդ կը պատուեն, Տէր բացարձակ,
Հանդարտաշարժ մեղմ քալուածքը քու օրուան։

ԵՐԵՐԻՆ.

Կու տայ տեսիլն ոյժ, զօրութիւն հրեշտակաց,
Քեզ ըմբռնել թէն կրնայ և ոչ մին.
Եւ քու ամէն գործերդ վեհ, գերազանց՝
Փառաւոր են ինչպէս յաւուրն առաջին։

ՄԵՓ.

Զի անգամ մ'ալ դուն մօտ կու գաս, Տէր, դար-
կը հարցունես վիճակը մեր ամենին (ձեռք,
Եւ զիս տեսնել կ'ուզէիր այլ ատեն ալ,
կը տեսնես զիս ուստի մէջ աս քու խումբին.
Ներէ, ես չեմ կրնար չիմել մեծ բառեր,
Թէն հեզնէ զիս աս ամբողջ շրջանակ.
Քեզ իմ յուզումն անշուշտ ծաղու պիտի շարժէր,
Եթէ ձգած չըլլայիր ծաղր ու կատակ։
Ինձ այլ աշխարհք ծանօթ չեն որ ըսեմ բան.
Լոկ յայտ է թէ կը տանջէ մարդս զինք համայն,
Նոյնն է միշտ աս փոքրիկ աստուածն աշխարհին,
Տարօրինակ ինչպէս յաւուրն առաջին.
Քիչ մ'աւելի լաւ կեանք վարէր նա պիտի
Թէ չապիր լուսոյ նշոյն երկնքի.
«Բան» կ'անուանէ, և գործ կ'ածէ միմիայն
Սոսկ ըլլալու գազանագոյն քան գազան.
Նա կը թուի, թող ների ձեր մեծութիւն,
Երկայնսրունք մարախնեքէն որպէս մին.
Որ կը թուի միշտ, թուելով կ'ոստոտէ
Եւ խոտին մէջ իր հին երգուկը կ'երգէ.
Ու երանի թէ խոտին մէջ միշտ մնար,
Մէն մ'աղբի մէջ կը միշտ քիթն անդադար։

ՏԵՐ.

Զունի՞ս ուրիշ բան մ'ըսելու,
Միշտ կու գաս սոսկ գանգատելու.
Երկիրն երբեք չունի՞ քեզ բան մ'հաճելի։

ՄԵՓ.

Ու, Տէր, գան միշտ կը գըտնեմ վատ սոսկալի։
Զիս կը շարժեն ի գուր մարդոց հէք օրերն,
Մինչ ես իսկ չեմ ուզեր տանջել ատ խեղճերն։